

Erhart, Adolf

Syntax

In: Erhart, Adolf. *Struktura indoíránských jazyků*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1980, pp. 190-194

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121504>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VIII. SYNTAX

8 Po syntaktické stránce lze indoiránské jazyky charakterizovat jako j. vysoce syntetické, označující vztahy mezi slovy — větnými členy téměř výhradně pomocí sufixů (kongruenčně, rekcě). Slovosled je volný a nemá gramatickou funkci (§ 82). Důležitou úlohu ve výstavbě ii. věty hrály částice (§ 74). U nominálních predikátů se zpravidla neklade spona (3. os.). Struktura jednoduché věty je v podstatě stejná jako v jiných starých ide. jazycích (lat., ř.). Při spojování vět ve větší celky převládá parataxe, hypotaxe je poměrně málo vyvinuta. Vedlejší věty mají téměř výhradně charakter vzažných vět (§ 86); často se nahrazují konstrukcemi se spojitým nebo nespojitým participiem. Užívání spojek a slovesných časů a způsobů se neřídí pevnými pravidly toho typu jako je latinská souslednost časů.

81 Syntax kl. sanskrtu skýtá — zejména v oblasti umělé prózy — značně odlišný obraz. Objevuje se tu řada rysů, jež jsou ostatním starým ide. jazykům cizí (vliv substrátu?): 1. Záliba ve jmenném vyjadřování, tj. tendence nahrazovat finitní slovesné tvary ve funkci predikátu participii nebo neparadigmatickými slovesnými jmény. 2. Záliba v pasívní konstrukci věty (tendence k transformaci aktivních vazeb v pasívní). 3. Tendence ke kondenzaci, tj. nahrazování vedlejších vět participiálními konstrukcemi, zejména však vazbami s absolutivem. 4. Tendence k polysyntezí, tzn. vytváření složenin nahrazujících jednotlivá syntagmata nebo celé vedlejší věty. — Naše další poznámky budou platit především těmto rysům kl. sanskrtu.

82 Jak už bylo uvedeno, je sti. slovosled volný. Bez výhrady to platí jen pro básnické texty, v prozaických textech naproti tomu existuje aspoň uzuální pořadí větných členů. Věta obvykle začíná podmětem a končí predikátem. Odchyly od tohoto uzuálního pořádku slov mají nejčastěji aktualizační funkci. V nominální grupě se přívlastek obvykle klade na první místo. Enklitická (nepřízvučná) slova se kladou za větný člen, k němuž se přimykají, nemohou tedy stát na začátku věty (totéž však platí i o přízvučných částicích). Jak už bylo uvedeno v §§ 74, 8, je frekvence částic v sti. textech neobyčejně vysoká; mnohé z nich měly zřejmě jen aktualizační funkci, neznalost mluveného jazyka však znesnadňuje řešení otázek s tím spojených. Pod-

mětem věty je jméno nebo zájmeno (výjimečně i jiné slovní druhy); zájmena 1. a 2. os. se užívají jen v emfazi. Funkci predikátu zastává finitní tvar slovesa, slovesné jméno (paradigmatické nebo neparadigmatické) nebo jakékoli jméno (substantivum, adjektivum), zpravidla ve formě nominativu. Sponového slovesa (*as-*, *bhū-*) se užívá jen tehdy, je-li podmětem 1. nebo 2. osoba, anebo jde-li o jiný čas a způsob než indikativ ps. Tvarů 3. osob ind. ps. sloves *as-* a *bhū-* se užívá téměř výhradně jen jako verba existentiae (*asti* bývá často na začátku vypravování: č. Byl ...).

83 Transformace aktivní konstrukce s přítomným tvarem slovesa v konstrukci pasivní se děje podobným způsobem jako v češtině (nominativ podmětového jména se mění v instrumentál atd.): *kanyā gām doghi* ‚dívka dojí krávu‘ → *garuḥ kanyayā duhyate* ‚kráva je dojena dívkou‘, *ācāryaḥ śiṣyam nindati* ‚učitel káře žáka‘ → *śiṣya ācāryena nindyate* ‚žák je kárán učitelem‘ apod. Tato transformace je neobyčejně častá; na rozdíl od č. není v sti. pasivní konstrukce příznaková vzhledem k aktivní. Tímto způsobem lze dokonce transformovat vazbu pohybového slovesa se směrovým akuzativem (§ 332): *gaṅgāyā gāmyate* ‚jdu do vesnice‘ → *grāmo mayā gamyate*.

831 Při transformaci aktivní konstrukce s préteritem nastupuje na místo finitního tvaru slovesa zpravidla participium préterit# (§ 692), a to bez spony: *tena||uktam*, tím řečeno‘ (← *sa || uvāca* ‚ten pravil‘), *kanyā sarpena daṣṭā mṛtā* ča, dívka (byla) hadem kousnuta a zemřela‘, *mūṣikāḥ śyenena bhakṣitāḥ* ‚myši (byly) sežrány sokolem‘, *bālakena roditum ārabdham* ‚dítětem plakat (bylo) započato‘ apod. Tato konstrukce se objevuje i u sloves z našeho hlediska nepřechodných: *čāurena ruditam* ‚zlodějem plakáno‘ apod. Častěji však mají participia prēt. nepřechodných sloves aktivní konstrukci (§ 84).

832 Pasivní konstrukci má také gerundivum (§ 693). Ve větách vyjadřujících nutnost, potřebu apod. funguje jako predikát gerundivum (bez spony!), jméno označující osobu, jež má žádaný děj konat, má zpravidla formu instrumentálu (někdy však genitivu — § 333 f), případný gramatický podmět (nominativ) označuje osobu (věc), jež má být dějem zasažena. Např.: *twayā||atra sthātavyam* ‚musíš tu stát‘, *nīdhanam sarvair gantavyam* ‚všichni musí jít k smrti = všichni musí zemřít‘, *mayā bhojanaṁ kāryam* ‚mnou jídlo musí být konáno = musím se najíst‘, *puruṣena||udyamo na tyājāḥ* ‚člověkem odvaha nesmí být opuštěna‘ apod.

84 Kl. sanskrt preferuje při označování minulého děje jmenné tvary před finitními tvary (imperfekta, perfekta apod.): vedle pasivních konstrukcí s participiem prēt. (§ 692) — neobyčejně frekventovaných — se běžně vyskytují aktivní konstrukce s participiem prēt. nepřechodných sloves, s participiem na *-ta-vant-* (§ 6962) a participiem perf. akt. (§ 696): *brāhmaṇo grhe gataḥ* ‚bráhman šel domů‘, *ekaś čitāyām pravīṣya mṛtaḥ* ‚jeden, vstoupiv na hranici, zemřel‘, *rāḡā čintitavān* ‚král přemýšlel‘, *so ‘pi deśāntaraqamanasya niśčayam cakrāvān* ‚on pak do-ciziny-odchodu rozhodnutí učinil‘ (§ 88) apod.

85 Jiný způsob transformace spočívá v nahrazení finitního tvaru slovesa neparadigmatickým slovesným jménem (dějovým abstraktem tvořeným sufixy *a*, *ana*, *ti* apod.), spojeným s tvarem slovesa *kr-* (to má v sti. do značné míry charakter pomocného slovesa): *striyaḥ||vivadanti* ‚ženy se hádají‘ → *striyaḥ pravivādam kurvanti* ‚ženy hádku konají‘; srovn. dále § 88.

86 K parataktickému spojování vět slouží částice, adverbia a jednotlivé pádové formy základního demonstrativa (*tasmāt* apod.); srovn. § 73. Hypotaxe je v sti. — jak už bylo uvedeno — málo vyvinuta. Vedlejší věty mají téměř výhradně charakter vztažných vět; vedlejší věta se řadí před hlavní větu, příp. za ni, nemůže však být do ní vsunuta! Vztažnému zájmenu, resp. adverbium vedlejší věty odpovídá zpravidla v hlavní větě obdobný tvar demonstrativa, resp. adverbium: *yat tvayā pūjito 'smi, tataḥ pūto 'smi* ‚že jsem byl tebou uctěn, proto jsem spokojen = jsem spokojen, že...‘, *čavreṇa yad ruditam, tatkāraṇam mayā jñātam* ‚zlodějem že plakáno, toho-příčina mnou poznána = znám příčinu toho, že zloděj plakal‘, *yadi na močayiṣyasi, tato 'ham mariṣyāmi* ‚jestliže (jej) nepropustíš, tak zemřu‘, *yady api daivam parān-mukham, tathā||api na||avasādyam* ‚i když je osud nepříznivý, tak také (= přece) se nemá zoufat‘, *yad... akaram, tasmād idam apādi* ‚že jsem udělal... odtud (= proto) jsem do tohoto (neštěstí) upadl‘ apod. Jediná skutečná subordinace spojka je *čet: tam čet||me na vivakṣyasi, mūrdha te vi patiṣyati* ‚to jestliže mi nerozluštíš, hlava se ti rozletí‘ apod.

861 Podobně jako v jiných starých ide. jazycích zastupuje i v sti. vedlejší větu zhusta konstrukce s participiem. Tzv. spojitě participium se váže kongruencí k podmětu nebo předmětu věty; zastupuje vedlejší věty všech druhů: *kim na lajḡase evaṁ bruvānaḥ* ‚co se nestydíš takto mluvě (= když takto mluvíš)‘, *muniḥ kro-dhyamāno 'pi priyam brūyāt* ‚mnich také rozhněván (= i když je rozhněván) nechť laskavě mluví‘, *tyaktaṁ gūdhapuruṣāḥ... hanyuḥ* ‚opuštěného (= až bude opuštěn) ukrytí-sluhové nechť zabijí‘ aj. — Zvláštní pozornost si zaslouží participium, jež se váže k předmětu sloves mluvení a smyslového vnímání; takoveto spojení akuzativu substantiva s participiem nahrazuje vedlejší větu předmětnou („vypovídací“): *tam āgačchantam apaśyam* ‚spatřil jsem jej přicházejícího (= jak přichází)‘. — Tzv. nespojitě participium se váže k lokativu nebo genitivu substantiva fungujícího jako příslovečné určení. Tato vazba „absolutního“ lokativu (nebo genitivu) nahrazuje vedlejší větu časovou, důvodovou, přípustkovou apod. Např.: *mrte patyau strī pradāhayed ātmānam* ‚když zemře manžel, žena nechť se sama upálí‘, *haṁsāḥ||astam-gate ravaṁ svañīdasamśrayam akurvan* ‚když zapadlo slunce, husy do-svého-hnízda-návrat učinily‘ (§ 835), *brāhmano māghamāse saumyānile pravāti meghāčchādite gagane maṅḡam varṣati parjanya paśu-prārthanārtham grāmāntaram gataḥ* ‚bráhma-n v měsíci Māghu, když vanul mírný vítr, nebe bylo pokryto mraky a zvolna přšel déšť, kvůli získání dobytčete do jiné vesnice se odebral‘ aj. — Vedlejší větu neosobního charakteru zastupuje pouhé participium (bez substantiva): *tathā||anuṣṭhite*

,když se tak stalo' aj. — Méně častá je vazba absolutního genitivu; genitiv bývá spojován téměř výhradně jen s participiem ps. (o ději současném s hlavním dějem): *siṃhasya vane bhramato ravir astamgataḥ* ,zatímco lev bloudil v lese, slunce zapadlo', *paśyatas te mariśyāmi* ,zatímco se budeš dívat (= před tvým zrakem), zemřu' apod.

862 Nejběžnějším způsobem kondenzace je však vazba s absolutivem (§ 694). Absolutivum vyjadřuje vedlejší děj, zpravidla předcházející před hlavním dějem; jeho podmětem může být kterýkoli jmenný větný člen: *Nalo bhaktām Damayantīm tyaktvā śokaparyākulō bhavat* ,Nal, opustiv milovanou Damajanti, byl zármutku-pln', *vaniḥ snātvā, tam śiśum nadīguhāyām prakṣipyā, taddvāram bṛhač-čhilayā||ācchādyā satvaram grham gataḥ* ,kupec, vykoupav se, toho chlapce do říční jeskyně uvrhnuv, její otvor velkým-balvanem zakryv, ihned domů šel', *tatra gatvā mṛtakam grhītvā śighram āgačcha* ,tam přijda, mrtvolu vzav, rychle se vrat', *tair mantravādibhis tam vilokya bhavitam* ,těmi zaříkavači, když ji spatřili, (bylo) řečeno' apod. — Někdy se absolutivum neváže k žádnému větnému členu, vedlejší děj má „obecný podmět“ (něm. man): *ko guṇo vidyāyāḥ||yena deśāntaram gatvā bhūpatin paritośya||artho-pārjanam na kriyate* ,jaká je výhoda z vědění, jímž se — když se odešlo do ciziny a získala se přízeň vládců — nezískává majetek?' (§ 88) apod.

863 Jen zřídka slouží jako nástroj kondenzace infinitiv (§ 691); zpravidla zastupuje finální větu: *pitā te mārayitum nīyate* ,tvůj otec je přiváděn usmrtit (= aby byl usmrcen)' apod. Jinak je infinitiv užíván podobným způsobem jako v češtině: *na padam api vṛddhaḥ siṃhaś čalitam aśaknot* ,starý lev nemohl ani pohnout nohou', *brāhmaṇo bhoktum ārabhate* ,bráhmaṇ začíná jíst' apod. Stej. infinitiv je neutrální co do diateze, může však být konstruován s pasívním tvarem sloves ,moci, začínat' apod.: *na||āhartum śakyate* ,nemůže být přiveden', *na durvṛttaiḥ śakyo draśtum maheśvaraḥ* ,bůh nemůže být viděn zlými lidmi' (*śakya-* = gerundivum od *śak-*, ,moci').

87 Averte vůči hypotaxi se projevuje i v tom, že přímá řeč se ve vyprávěních téměř nikdy nepřevádí na řeč nepřímou (hlavní věta ve vedlejší větu předmětnou nebo pod.), ale vkládá se prostě do věty, jež ji uvádí, přičemž úlohu našich uvozovek plní částice *iti* (,tak'), následující bezprostředně za přímou řečí: *āgamiśyāmi||iti tena||uktam* ,přijdu, tak jím řečeno = „přijdu“, řekl', *sa||āha nadītatāt sa śyenena hrta iti* ,ten řekl: z břehu řeky on sokolem (byl) uchvácen', *sā brūhi||iti pitrā samčoditā* ,ona, „mluv“, otcem (byla) pobídnuta' apod. Hlavní věta s *iti* mnohdy nahrazuje vedlejší větu předmětnou i po slovesech vyjadřujících mínění apod.: *devo 'yam iti manyamānāḥ* ,bůh (je) tento, tak se domnívající = domnívající se, že je to bůh' apod.

88 K syntaktickým prostředkům patří v kl. sanskrtu také kompozice (§§ 37n.). Ve složeninu lze transformovat subordinační i koordinační syntagmata. Vedle běžných typů složenin vzniknuvších transformací nominálních grup s neshodným

nebo shodným přívlastkem může jít i o výsledky transformace vazeb slovesa s předmětem nebo příslovečným určením; složeniny toho druhu fungují jako predikát ve spojení se slovesem *kr-* (§ 85): *narah||agnau pravišati* ‚muž vstupuje do ohně‘ → *narah||agnipraveśam karoti* nebo *narena||agnipraveśam kṛtam, kanyā vadanavibhūtiṁ karoti* ‚dívka obličejem-odhalení koná‘, *rājñā talkūpaveśtanam kṛtam* ‚králem té-jeskyně-obléhání učiněno‘ apod.

881 Kompozice slouží též jako nástroj větné kondenzace: vedlejší větu lze nahradit posesívní složeninou (§ 375) nebo složeninou se slovesným, příp. jmenným abstraktem (tvořeným sufixy *a, ana, tva* apod.): *tīvrasnehā||enam mama pītroh saṁnidhiṁ anaiśam* ‚majíc hlubokou lásku (pos. slož.), přivedla jsem ho ke svým rodičům‘ (= protože jsem hluboce milovala), *subaddhamūlā nīpatanti pādapāḥ* ‚majíce pevné kořeny (pos. slož.), padají stromy‘ (= i když mají pevné kořeny), *eśāṁ abhāve tadabhāvaḥ* ‚při nebytí oněch nebytí těchto (= jestliže tu nejsou oni, nejsou tu ani tito)‘, *tammūlatvāt saṁdhivigrahayoḥ* ‚od-toho-kořenstva míru-války (dvandva) = protože v tom mají své kořeny mír i válka‘, *ātmanām anekatvāt* ‚od nejednotlivosti duší = protože existuje mnoho duší‘ apod.